

**PRACE, SZKICE I NOTATKI
EDMUNDA BOJANOWSKIEGO
INEDITA**

PRACE INSTYTUTU LEKSYKOLOGRAFII KUL
NR 4

**PRACE, SZKICE I NOTATKI
EDMUNDA BOJANOWSKIEGO
INEDITA**

Tom I

Redakcja:
Edward Gigilewicz
s. Maria Loyola Opiela

Lublin 2016

Recenzenci

Prof. dr hab. Waldemar Rozyrkowski
Ks. prof. dr hab. Anzelm Weiss

Rada Naukowa

Ks. prof. dr hab. Stanisław Wilk – przewodniczący
Prof. dr hab. Józef Franciszek Fert
Ks. dr hab. Andrzej Kiciński, prof. KUL
Prof. dr hab. Krzysztof Maćkowiak
S. mgr Barbara Maksymilla Pliszka – przełożona generalna
Zgromadzenia Sióstr Służebniczek BDNP
Ks. dr hab. Waldemar Żurek, prof. KUL

Zespół edytorski

Kinga Bojanowicz, Katarzyna Brzezińska, Katarzyna Geryn-Adamowicz, Edward Gigilewicz, Weronika Gigilewicz, s. Dorota Gościńska, s. Renata Grabiec, Iwona Gromadzka, Karolina Kowalczyk, s. Maria Loyola Opiela, Marta Diana Rozwadowska, s. Agnieszka Skrzypek, Paulina Tomczyk

Korekta

Magdalena Borek, Marta Diana Rozwadowska

Skład i łamanie

Piotr Królikowski

Wydawca

© Copyright by Zgromadzenie Sióstr Służebniczek BDNP
ul. Bojanowskiego 8-10
39-200 Dębica
www.bdnf.pl

Współwydawca

Drukarnia Archidiecezjalna
ul. Wita Stwosza 11
40-042 Katowice

ISBN 978-83-7593-302-4

Druk i oprawa

Drukarnia Archidiecezjalna w Katowicach
www.drukarch.com.pl

Przedmowa

Należy pogratulować redakcji krytycznie opracowanego wydania nieopublikowanych dotychczas *Prac, szkiców i notatek Edmunda Bojanowskiego* i wyrazić im za to wdzięczność. Przeglądanie tego monumentalnego dzieła sprawia ogromną satysfakcję i ubogaca czytelnika. Chodzi o pozycję, która niejako dopełnia dwie inne, mianowicie pełne wydanie *Dziennika*¹ tego apostoła polskiego ludu oraz jego *Korespondencji*². Ten bogaty materiał źródłowy, użyczony badaczom i wszystkim zainteresowanym osobom, przyczyni się niewątpliwie do głębszego poznania niezwykłej osobowości bł. Edmunda Bojanowskiego. Ukazuje nie tylko jego zjednoczenie z Bogiem przez modlitwę i entuzjastyczną służbę człowiekowi potrzebującemu, zwłaszcza dzieciom, ale też całe bogactwo jego umysłu i serca, szeroki wachlarz jego zainteresowań, umiłowanie przez niego własnej ojczyzny, jej kultury oraz chrześcijańskich korzeni. Wszystko to uczynił nasz bohater narzędziem miłości Boga i bliźniego.

Przemawiając podczas audyencji dnia 10 czerwca 2000 roku do wielkiej rodziny Sióstr Służebniczek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczętej, których założycielem był właśnie bł. Edmund Bojanowski i którą tworzą cztery zgromadzenia: służebniczki dębickie, starowiejskie, śląskie i wielkopolskie, św. Jan Paweł II zwrócił między innymi uwagę na dwa wymiary ich dobroczynnej działalności w świecie. Pierwszym z nich jest ofiarna pomoc potrzebującemu człowiekowi. Ojciec Święty powiedział wtedy: „W ten sposób wypełnacie wiernie pragnienie waszego założyciela, które wyraził w słowach: «Służebniczki Bogarodzicy za cel mieć będą maluczkim i ubogim służyć z miłości dla Chrystusa». Od stu pięćdziesięciu lat nieprzerwanie dajecie świadectwo tej miłości nie tylko w Polsce, ale w kilkudziesięciu krajach na wszystkich kontynentach świata. Opiekujecie się dziećmi, chorymi, ludźmi w podeszłym wieku, samotnymi i biednymi. Pracujecie w szpitalach, domach opieki, sierocińcach, internatach i ochronkach. Poświęcacie się działalności katechetycznej i pracy przy parafiach. Spotkanie dzisiejsze stanowi dla mnie szczególną okazję, aby wyrazić wam wdzięczność za to apostołstwo miłości”. Drugim wymiarem działalności Sióstr Służebniczek, podkreślonym wtedy przez św. Jana Pawła II i który tenże Papież uznał za „bardzo ważną sprawę”, jest „bogaty udział w działalności misyjnej Kościoła. Chrystusowe wezwanie: «Idźcie na

¹ E. Bojanowski, *Dziennik*. Wydanie kompletne rękopisu i luźnych kartek *Dziennika* wraz z zapisami dziennymi zespołu notatek pt. *Ochronka podrzecka 1851-1853* i relacją s. Elżbiety Szkułdapskiej *Ostatnie dni życia i pogrzeb*. Objąsnił, skomentował i wstępem poprzedził L. Smółka, t. I-IV, Wrocław 2009.

² *Korespondencja Edmunda Bojanowskiego z lat 1829-1871*, objaśnił, skomentował i zarysem monograficznym poprzedził L. Smółka, t. I-II, Wrocław 2001.

Przedmowa

cały świat i głoscie Ewangelię wszelkiemu stworzeniu!» (Mk 16,15), realizujecie – znaczyl nasz Rodak na Stolicy Piotrowej – na kontynencie afrykańskim i w południowej Ameryce. Kilka lat temu podjętyście również pracę na Białorusi, Ukrainie, w Rosji, w Kazachstanie, Mołdawii, a ostatnio na Syberii. Jest to wielki wkład waszych zgromadzeń w nową ewangelizację oraz w misję „pośród narodów”. Te dwa wyszczególnione wymiary działalności przenikają się wzajemnie.

Otóż obecna publikacja, jak i dwie pozostałe tutaj wspomniane, ukazują między innymi, na jakim podłożu zrodziły się zgromadzenia Sióstr Służebniczek oraz co było i jest inspiracją zarysowanej ich aktywności. W udostępnionych obecnie szerszej publiczności tekstach, takim podłożem i inspiracją jawi się przede wszystkim pokorna praca wspaniałego zakonodawcy, wykonywana dzień po dniu, poprzez którą kształtował on własne serce na arcydzieło dobroci i chrześcijańskiej mądrości. Takie formowanie samego siebie stało się źródłem wspaniałomyślnego zaangażowania w służbie bliźnim zarówno w perspektywie ziemskiej, jak i transcendentnej. Błogosławiony Edmund konsekwentnie wciągnął w to wszystkie swe zdolności i umiejętność trafnego odczytywania znaków czasu, będąc zawsze uwrażliwiony na głos z Wysoka.

Należy sobie życzyć, by to wydanie źródłowych tekstów bł. Edmunda Bojanowskiego było zachętą, prowokacją, natchnieniem, rachunkiem sumienia także dla tych wszystkich, których zainteresują sugestywne przemyślenia i fascynująca twórczość umysłu i serca, jawiące się w tych publikacjach. Każdy bowiem jest powołany do tego, by według własnych możliwości i warunków życia angażować się czynnie zarówno w realizacji przykazania miłości wobec potrzebujących, jak misji ewangelizacyjnej Kościoła.

Zenon Kard. Grocholewski
Postulator w sprawie kanonizacji
Edmunda Bojanowskiego

Od Wydawcy

W imieniu Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Bogarodzicy Dziewicy Niepokalanie Poczętej wyrażam ogromną radość z faktu, iż 145 lat po śmierci Edmunda Bojanowskiego, doczekałyśmy się krytycznej edycji notatek naszego Ojca Założyciela.

Wydana wcześniej *Korespondencja* (2 tomy), a potem *Dziennik* (4 tomy) mogły sugerować, że jest to całość jego piśmiennej spuścizny. Przechowywane w Archiwum Głównym Służebniczek Dębickich w Dębicy rękopisy notatek bł. Edmunda, były tylko fragmentarycznie wykorzystywane w opracowaniach naukowych.

Z tej obszernej spuścizny rękopiśmiennej korzystano m.in. przy opracowaniu *Programu wychowania przedszkolnego według koncepcji pedagogicznej E. Bojanowskiego*. Boża Opatrzność tak sprawiła, że działo się to we współpracy z Katedrą Historii Zakonów Instytutu Historii Kościoła i Patrologii KUL, kierowaną przez ks. prof. Stanisława Wilka, który wskazał na potrzebę sięgnięcia do pełnego zasobu rękopisów Bojanowskiego i zainspirował nas do wydania całej spuścizny zachowanej w archiwach Służebniczek. Za zgodą ks. prof. Anzelma Weissa w 2007 r. podjęto współpracę z ABMK w celu digitalizacji materiałów archiwalnych, a mgr Daniel Kiper z zapałem podjął się tego zadania.

Ponieważ zachowany zasób źródłowy E. Bojanowskiego jest wspólnym dziedzictwem jego duchowych córek, dlatego Rada Federacji Zgromadzeń Sióstr Służebniczek NMP zdecydowała o powołaniu Rady Naukowej do edytorskiego opracowania notatek. Prace nad odczytaniem i uporządkowaniem rękopisów zrealizowano w ramach projektu badawczego pt. *Edycja krytyczna notatek Edmunda Bojanowskiego*. Aż trudno uwierzyć, że ta tytaniczna praca została zakończona jesienią 2016 r. i przynosi „dojrzały owoc” z „drzewa życia” Edmunda Bojanowskiego.

Mam miłą powinność, aby wyrazić słowa uznania i serdeczne podziękowanie najpierw Radzie Naukowej w składzie: Ks. prof. Stanisław Wilk – przewodniczący, Prof. Józef Franciszek Fert, Prof. Krzysztof Maćkowiak, Ks. dr hab. Andrzej Kiciński, prof. KUL i Ks. dr hab. Waldemar Żurek, prof. KUL. Bez interdyscyplinarnej wiedzy i warsztatu naukowego Członków Rady nie byłoby możliwe prowadzenie kolejnych etapów prac edytorskich.

Wyrażam także wdzięczność dla całego Zespołu Instytutu Leksykografii KUL, którego pracami z wielkim zaangażowaniem, kompetentnie oraz z pasją edytorską i redakcyjną kierował dr Edward Gigilewicz. Dziękuję serdecznie wszystkim Pracownikom, a także Stażystom, Praktykantkom oraz Wszystkim, których wiedza i trud przyczynił się do wydania kompletnego zbioru rękopisu luźnych notatek E. Bojanowskiego z zachowaniem oryginalności tekstów.

Od Wydawcy

Szczególne podziękowania kieruję do Jego Eminencji Księdza Kardynała Zenona Grocholewskiego za przedmowę wprowadzającą w lekturę dzieła oraz do Recenzentów – ks. prof. Anzelma Weissa i prof. Waldemara Rozynkowskiego za wnikliwą ocenę merytoryczną edycji i sporządzenie recenzji wydawniczej.

Nie byłoby jednak tego dzieła, gdyby nie otwartość każdego ze Zgromadzeń Sióstr Służebniczek Wielkopolskich, Śląskich i Starowiejskich, które w swoich archiwach prowadziły kwerendę. Dobra współpraca pozwoliła zgromadzić – jak ufamy – kompletny materiał do edycji krytycznej. Zabiegała o to i całość prac realizowanych w ramach projektu badawczego koordynowała z oddaniem dla „Edmundowej” sprawy s. dr hab. Maria Loyola Opiela, prof. KUL.

Wyrażam nadzieję, że ta nowa pozycja na rynku wydawniczym nie tylko zainteresuje, ale zachęci do pochylenia się nad konkretną płaszczyzną badań i odsłoni nowe wymiary bogatej osobowości Edmunda Bojanowskiego. Każdy zaś czytelnik i badacz, pochylając się nad oryginalnym tekstem w świetle edytorskiej sztuki, będzie mógł sam zweryfikować prawdziwość słów E. Bojanowskiego: „Żaden podobno naród nie posiada liczniejszych od naszego zbiorów pieśni, podań, przysłów, słowem wszelkich zabytków literatury ludowej; ani żaden nie zatrzymał z młodości swojej tyle błogich uczuć, uroczych marzeń i niewinnych wspomnień, ile nasz szczep młodociany w świeżej dotychczas zachowuje pamięci”.

s. M. Maksymilla Barbara Pliszka
Przełożona Generalna
Zgromadzenia Sióstr Służebniczek BDNP

Wstęp

Edmund Stanisław Bojanowski urodził się 14 XI 1814 r. w Grabonogu (Wielkopolska) w głęboko katolickiej i patriotycznej, ziemiańskiej rodzinie Walentego i Teresy z Umińskich. Ze względu na wątłe zdrowie pobierał prywatne lekcje w domu, uczyła go też matka. Od młodości przejawiał zainteresowania humanistyczne i zdolności literackie. Szczególnie interesował się literaturą i historią, fascynowały go zwłaszcza życiorysy wielkich Polaków. Od 1832 r. uzupełniał średnie wykształcenie we Wrocławiu. Na początku 1835 r. rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Rozwijając swe zainteresowania literackie, przetłumaczył i opublikował w 1834 r. *Pieśni serbskie* z obszernym wstępem o dziejach Serbii, a w 1835 r. *Manfreda* Byrona. W 1836 r., po śmierci rodziców, wyjechał do Berlina, gdzie kontynuował studia, uczęszczając na wykłady z historii sztuki, muzyki, psychologii, poezji i logiki. Jednak poważna choroba płuc zmusiła go do przerwania studiów. W 1838 r. formalnie opuścił Uniwersytet Berliński i powrócił do rodzinnego Grabonogu.

Z czasem Bojanowski aktywnie włączył się w działalność narodowo-społeczną, uczestniczył także w pracach towarzystw naukowych, kulturalnych i inicjatywach o charakterze filantropijnym. Jako członek Wydziału Literackiego przy Kasynie Gostyńskim¹ zajmował się szerzeniem oświaty wśród ludu przez zakładanie czytelni wiejskich, rozpowszechnianie polskich książek i czasopism. „Dążąc do ocalenia pamiątek narodowej przeszłości”², gromadził materiały folklorystyczne, żywoty sławnych ludzi, dzieła literatury i zabytki kultury materialnej. Jako członek Towarzystwa Naukowej Pomocy zajmował się organizowaniem funduszu stypendialnego dla ubogiej, zdolnej młodzieży, zaś w Towarzystwie św. Wincentego á Paulo – angażował się czynnie w troskę o chorych i ubogich. Będąc także członkiem Ligii Polskiej, której celem była obrona praw ludności polskiej w dobie zaborów, czym przyczynił się do podnoszenia ducha narodu i walki o prawa człowieka w Europie. W latach 1849-1850 należał do komisji wydawniczej tanich książek dla ludu funkcjonującej w ramach struktur oświatowych Towarzystwa Naukowej Pomocy. W tym czasie podjął także prace nad redakcją i wydawaniem „Pokłosia”. Od 1857 r. był członkiem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Na początku 60. lat XIX w. przystąpił do wydawania czasopisma „Rok Wiejski”.

¹ Kasyno Gostyńskie – klub ziemiański założony w 1835 r.; zob. S. Jankowiak, *Kasyno Gostyńskie 1835-1846. U początków pracy organicznej w Wielkopolsce*, Gostyń 1996.

² Zob. E. Bojanowski, *Rzecz o dyletantyzmie literackim, czytana na posiedzeniu literackim w Gostyniu dnia 7. Maja 1842*, „Przyjaciel Ludu”, 1842, R. 9, nr 2, s. 14.

W swojej działalności literackiej i społecznej odwoływał się do twórczości, poglądów i praktyki współczesnych mu poetów, publicystów, pedagogów, społeczników, historyków i filozofów, m.in. Bronisława Trentowskiego (*Chowanna*), Augusta Cieszkowskiego (*Ojciec nasz, O ochronach wiejskich*), Adama Mickiewicza (*Kurs literatury słowiańskiej*), Juliana Ursyna Niemcewicza, Ludwika Jucewicza, Kazimierza Władysława Wójcickiego (*Przysłowia narodowe, Historia literatury polskiej w zarysach* i in.) oraz Jana Henryka Pestalozziego, Johanna Bernharda Basedowa, Józefa Lankastera, Samuela Wilderspina, Roberta Owena, Fryderyka Fröbla, Philipa Fellenberga. Korzystał z twórczości kaznodziejów i teologów, m.in. Piotra Skargi, Karola Antoniewicza, Izydora Mullois'a. Będąc człowiekiem roztropnym, potrafił rozpoznać prawdziwe dobro oraz znaleźć odpowiednie środki do jego realizacji, zgodne z przyjętą przez niego hierarchią wartości.

Bogata i wielokierunkowa działalność Bojanowskiego, w której następowało zespolenie idei narodowej, odrodzenia religijnego z pracą społeczną, prowadziła go do poszukiwania rodzimej koncepcji wczesnej edukacji. W edukacji rozumianej łącznie jako wychowanie i oświata dzieci, kobiet i ludu upatrywał szczególną rolę w zachowaniu polskości i odrodzeniu państwa polskiego. Dzięki wysiłkom Ludwika Gąsiorowskiego i Edmunda Bojanowskiego w 1842 r. powstało w Poznaniu Towarzystwo Poznańskie Domów Ochrony. Był zatem współtwórcą najpierw miejskich ochronek dla małych dzieci³, a od 1850 r. twórcą ochron wiejskich, dla prowadzenia których założył Zgromadzenie Sióstr Służebniczek. Organizację zgromadzenia łączył z dociekliwymi poszukiwaniami podstaw i zasad pracy wychowawczej.

Rozwijając myśl pedagogiczną i wprowadzając ją w praktykę, wykorzystywał swój wcześniejszy dorobek, wiedzę i talent pisarski, ale także kontynuował swe twórcze działania. Jego publikacje ukazywały się w licznych czasopismach, m.in. na łamach „Przyjaciela Ludu” (1834-1849), „Marzanny” i rocznika „Melitele”. Dla potrzeb ochron w 1862 r. wydał *Piosnki wiejskie dla ochronek*⁴ i *Starodawne przysłowia dla ochronek*⁵ – nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego.

Bojanowski prowadził też własną działalność wydawniczą, a najważniejszą jego inicjatywą na tym polu był noworocznik „Pokłosie. Zbieranka literacka na korzyść sierot”, wydawany w latach 1852-1862⁶. Na łamach tego czasopisma drukowano utwory m.in. Adama Mickiewicza, Zygmunta Krasińskiego, Cypriana Kamila Norwida, Aleksandra Fredry, Teofila Lenartowicza i Korne-

³ Najstarsze powstały w Poznaniu, Gostyniu, Śremie i Psarach.

⁴ *Piosnki wiejskie dla ochronek. Z przygrywką T. Lenartowicza*, Poznań 1862.

⁵ *Starodawne przysłowia dla Ochronek*, Poznań 1862.

⁶ „Pokłosie. Zbieranka literacka na korzyść sierot”, Leszno 1852-1853, Poznań 1854-1856, 1862.

la Ujejskiego. Wspólnie z ks. Hilarym Koszutkim w latach 1860-1862 wydawał czasopismo dla ludu „Rok Wiejski”⁷, w którym publikował, przeważnie anonimowo, także własne utwory. Prowadząc działalność wydawniczą i społeczną, E. Bojanowski poznał na tym polu Antoniego Edwarda Odyńca, współpracował m.in. z Teofilem Lenartowiczem, Wincentym Polem, Augustem Cieszkowskim, Karolem Libeltem, Karolem Marcinkowskim, Ludwikiem Górskim i Adamem Goltzem. Utrzymywał kontakt także z obrońcami polskości na Śląsku (Józefem Lompą) i Mazurach (Krzysztofem Celestynem Mrongowiuszem).

Podejmowane przez Bojanowskiego we współpracy ze zmarłychwstańcami, Piotrem Semenenką, Hieronimem Kajsiewiczem i Janem Koźmianem; poszukiwania systemu wychowania, właściwie służącego sprawie narodowej, znalazły ostateczny kształt w idei ochronek wiejskich i *Regule*⁸ utworzonego w celu realizacji tej wychowawczej misji zgromadzenia słuźebniczek.

Zachowane rękopisy korespondencji, dziennika i notatek Bojanowskiego stanowią bogate źródło poznania drogi jego osobistego rozwoju, zainteresowań i działalności. Na ich kanwie powstały liczne prace o Bojanowskim, które początkowo były sporządzane na podstawie wspomnień współpracowników. Autorzy podkreślali w nich świętość jego życia i „serdeczną dobroć”, jakiej doświadczyli w kontakcie z nim. Pierwszą publikacją o takim charakterze jest napisane przez ks. Antoniego Brzezińskiego *Wspomnienie o śp. Edmundzie Bojanowskim, fundatorze Zgromadzenia Słuźebniczek Bogarodzicy Dziewicy Niepokalanej*⁹, który znał go osobiście. Drugą ważną pozycją w tym obszarze jest *Żywot Edmunda Bojanowskiego, założyciela ochronek na ziemiach polskich i Zgromadzenia Sióstr Słuźebniczek B.R.D.N.P.* napisany przez ks. W. Muchowicza¹⁰. Kolejne opracowania powstały w związku z rozpoczętym

⁷ „Rok Wiejski”, Gniezno-Ostrów 1860-1862.

⁸ *Reguła Zgromadzenia Sióstr Słuźebniczek Boga-Rodzicy-Dziewicy Niepokalanie Poczętej*, Drukiem N. Kamieńskiego i Spółki. Nakładem Bojanowskiego, Poznań 1867.

⁹ A. Brzeziński, *Wspomnienie o śp. Edmundzie Bojanowskim, fundatorze Zgromadzenia Słuźebniczek Bogarodzicy Dziewicy Niepokalanej*, Poznań 1872.

¹⁰ W. Muchowicz, *Żywot Edmunda Bojanowskiego, założyciela ochronek na ziemiach polskich i Zgromadzenia Sióstr Słuźebniczek B.R.D.N.P.*, Dębica 1933.

w 1948 r. procesem beatyfikacyjnym¹¹, zakończonym beatyfikacją E. Bojanowskiego dokonaną 13 VI 1999 r. przez Jana Pawła II w Warszawie.

Zachowana w zbiorach służebniczek spuścizna bł. Edmunda Bojanowskiego obejmuje jego korespondencję (1829-1871), *Dziennik* (1853-1871) oraz zbiór luźnych kartek, tzw. *Notatki*. Dopełniają je materiały cudze, wpisy, akta urzędowe oraz zapiski prywatne (m.in. z czasu studiów, rodzinne i finansowe).

Dziennik Bojanowskiego po trzykrotnym wydaniu wyboru¹² został opracowany i opublikowany w całości przez Leonarda Smółkę¹³. Czystopis rękopisu 19 roczników *Dziennika* tworzą 92 zeszyty o zróżnicowanej liczbie stron (łącznie 2292) i formacie (19,5 x 16 cm; 20,2 x 18 cm). Wcześniejszych zapisów dziennych o *Ochronce podrzeckiej* z lat 1851-1854 Bojanowski dokonał na przeznaczonych do notatek 83 czystych kartach *Skazówki dla opiekunek odwieczających Domy Ochrony*, wydanej w Poznaniu w 1844 r.¹⁴

Rękopisy zachowanych 989 listów, w tym 310 listów napisanych i wysłanych przez Edmunda Bojanowskiego oraz 679 pism adresowanych do niego, zostały opracowane i wydane jako *Korespondencja Edmunda Bojanowskiego z lat 1829-1871*¹⁵.

¹¹ *Beatificationis et canonizationis Servi Dei Edmundi Bojanowski, viri laici, fund. Congreg. Ancillarum B.M.V. IMM (1814-1871). Positio super virtutibus ex officio concinnata*, vol. I-II, Romae 1996; A. Szelegiewicz, *Edmund Bojanowski i Jego dzieło*, Poznań-Warszawa-Lublin 1965; M. Kornacka, *Edmund Bojanowski (1814-1871)*, „Nasza Przeszość”, 1967, R. 26, s. 5-145; R. Gustaw, *Bojanowski Edmund Stanisław Wojciech*, w: *Hagiografia polska. Słownik bio-bibliograficzny*, t. I, Poznań-Warszawa-Lublin 1971, s. 159-176; M. Kornacka, *Bojanowski Edmund*, EK, t. II, kol. 738-739; M. Fąka, *Śługa Boży Edmund Bojanowski*, w: *Polscy święci*, t. XII, red. o. J.R. Bar, Warszawa 1987, s. 92-153; M. Fąka, *Ziarno wrzucone w ziemię: Edmund Bojanowski (1814-1871), założyciel Zgromadzenia Sióstr Służebniczek NMP Niepokalanie Poczętej*, Wrocław 1988; S. Jankowiak, *Edmund Bojanowski 1814-1871: życie i działalność. Bibliografia*, Grabonóg, 1995; Ł. Przybylski, *Genealogia Edmunda Bojanowskiego na podstawie „Materiałów historyczno-genealogicznych” prof. Włodzimierza Dworzaczka*, „Grabonoskie Zapiski Regionalne” 1997; W. Jakóbczyk, *Bojanowski Edmund (1814-1871)*, w: *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa-Poznań 1981.

¹² E. Bojanowski, *Dziennik 1853-1871*, wybór, wstęp i przypisy A. i T. Szafrąnczy, Warszawa 1988 (wyd. 2, poprawione i uzupełnione, Warszawa 1999); w języku włoskim: *Diario del Servo di Dio 1853-1871*, w: *Beatificationis et canonizationis Servi Dei Edmundi Bojanowski, viri laici, fund. Congreg. Ancillarum B. M. V. Imm. (1814-1871). Positio super virtutibus ex officio concinnata*, vol. 1, Romae 1996, s. 602-1060.

¹³ E. Bojanowski, *Dziennik*. Wydanie kompletne rękopisu i luźnych kartek *Dziennika* wraz z zapisami dziennymi zespołu notatek pt. *Ochronka podrzecka 1851-1853* i relacją s. Elżbiety Szkułtapskiej *Ostatnie dni życia i pogrzeb*. Objąsnił, skomentował i wstępem poprzedził L. Smółka, t. I-IV, Wrocław 2009.

¹⁴ Zostały one opublikowane w Aneksie do t. IV *Dziennika*.

¹⁵ *Korespondencja Edmunda Bojanowskiego z lat 1829-1871*. Objąsnił, skomentował i zarysem monograficznym poprzedził Leonard Smółka, Wrocław 2001, t. I: *Listy Edmunda Bojanowskiego z lat 1836-1871*, t. II: *Listy do Edmunda Bojanowskiego z lat 1829-1868*.

Spuścizna E. Bojanowskiego, niemal całość rękopisu *Notatek*, przechowywana jest w Archiwum Głównym Służebniczek Dębickich (AGSD) w Dębicy. Niewielki zbiór kart zachował się również w Archiwum Głównym Służebniczek w Luboniu (AGSL). Znajdujące się w nim archiwalia przejściowo znalazły się w posiadaniu ks. Stanisława Brossa, wyznaczonego przez kard. Augusta Hlonda na wicepostulatora procesu beatyfikacyjnego, który w 1948 r. prowadził kwerendę w AGSD¹⁶. Po jego śmierci spuścizna osobista wraz z innymi notatkami została przekazana przez rodzinę do Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie. Następnie ks. dyrektor Władysław Zientarski 6 XI 1987 r. przekazał zbiór *Notatek* Bojanowskiego do archiwum Sióstr Wielkopolskich w Luboniu¹⁷. Zostały one odnalezione podczas kwerendy w ramach realizowanego projektu wydawniczego. Karty po uporządkowaniu według zasad przyjętych w AGSD tworzą w AGSL zespół oznaczony sygnaturami B-n-1, 2, 3, 4, 5.

Notatki Edmunda Bojanowskiego to zasób źródłowy zawarty w 32 teczkach rękopisów na luźnych kartach i w brulionach, na kartach zszytych nitką bądź też w oprawnym notesie. Łącznie zespół obejmuje ponad 1700 kart różnej wielkości zapisanych jedno- i dwustronnie. Swoje notatki Bojanowski tworzył głównie na pełnych arkuszach papieru, składając je na mniejsze kawałki. Swą bogatą spuściznę przekazał Bojanowski przed śmiercią (7 VIII 1871 r.) s. Elżbiecie Szkudłapskiej¹⁸. Archiwalia te dzieliły potem los wspólnoty sióstr służebniczek w dobie Kulturkampf i polityki zaborców oraz wydarzeń historycznych 2. połowy XIX w. i 1. połowy XX w. Droga, jaką przeszły rękopisy Bojanowskiego, nim znalazły się w Dębicy, jest ciągle badana. Możemy z pewnością stwierdzić, że spuścizna Założyciela służebniczek była bardzo starannie zabezpieczona i przechowywana przez siostry, o czym świadczą bardzo dobry stan archiwaliów. Amelia Szafrńska twierdzi, że „archiwali-

¹⁶ „Jako wicepostulator w procesie beatyfikacyjnym Edmunda Bojanowskiego, Fundatora Zgromadzenia S.s. Służebniczek, badałem w tych dniach wszystkie jego pisma, z tak wielką ciężką przez tutejsze Zgromadzenie przechowywane” – AGSD, sygn. MH-65, wpis z datą: Dębica, w święto św. Teresy z Awili 1948 r.; wpis także w: Kronika, sygn. MH-3, s. 102-104.

¹⁷ AGSL, Pismo ks. W. Zientarskiego z 6 XI 1987 r. do Zgromadzenia Sióstr Służebniczek NMP, Dom Generalny w Luboniu (bez sygn).

¹⁸ Elżbieta Szkudłapska (1839-1910) przełożona Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Bogarodzicy, która była przy śmierci założyciela E. Bojanowskiego. Do zgromadzenia została przysłana jako kandydatka przez proboszcza Baszkowa ks. A. Brzezińskiego. Przełożona nowicjatu w Jaszkwie i sekretarka pierwszej przełożonej głównej s. M. Jasińskiej. Od 1863 r. przełożona nowicjatu w Starej Wsi, od 1865 r. przełożona generalna sióstr służebniczek z nominacji założyciela, od 1868 r. z wyboru na kapitule generalnej. Za jej rządów doszło do usamodzielnienia się Służebniczek Starowiejskich (1875), wyodrębnienia Służebniczek Śląskich (1890) i Dębickich (1890/1891). Od 1897 r. była przełożoną generalną Służebniczek Wielkopolskich; zob. I. Rząsa, *Matka Elżbieta Szkudłapska 1839-1910*, Lublin 1981.

ną spuściznę w czasie Kulturkampfu przewieziono do Galicji w 1879 r. w obawie przed zniszczeniem, przy czym *Dziennik* znalazł się po 1882 r. u sióstr w Dębicy¹⁹. Trudno ustalić, na jakiej podstawie opierała swoje informacje autorka książki *Surdut czy rewerenda*. Nie wiemy, czy te cenne archiwalia przewożono w całości czy może w częściach. Nie wiemy również, kto je przewiózł. Wydaje się najbardziej prawdopodobne, że zarówno s. Elżbieta Szkudłapska, będąc niejako kustoszem rękopisów po śmierci Założyciela, jak i s. Maria Filipiak²⁰ miały największy udział w dotarciu rękopisów listów, dziennika i notatek do Galicji. W osobistych notatkach s. Elżbiety znajdujemy fragmenty, w których pisze o materiałach wysyłanych do kroniki w Dębicy²¹.

Jedna z hipotez na temat czasu trafienia rękopisów Bojanowskiego do Galicji zakłada, że mogło to nastąpić w 1880 r. za sprawą s. Marii Filipiak. Na potwierdzenie tej sugestii można wskazać zapis z pamiętnika matki Szkudłapskiej, która opisując obchody 25. rocznicy swojego przybycia do zgromadzenia, jakie mały miejsce na uroczystości w Porębie, odnotowała obecność s. Filipiak z Galicji²². Brak jednak innych źródeł potwierdzających, że materiały te były w 1880 r. w Porębie. Inną datą może też być 1885 r. W archiwum w Dębicy znajduje się ozdobne wydanie książki do nabożeństwa – prawdopodobnie tej, którą otrzymała od Założyciela matka Elżbieta, widnieje w niej dedykacja s. Elżbiety Szkudłapskiej dla s. Marii Filipiak: „Z okazji 25 rocznicy przybycia do Zgromadzenia 12 kwietnia 1885 r.”. Być może więc z tą cenną pamiątką zostały przekazane inne archiwalia. Za prawdopodobną datę przewiezienia spuścizny do Dębicy można także przyjąć maj 1890 r., gdy Elżbieta Szkudłapska przybyła do Dębicy w związku z rekolekcjami. W obawie przed ewentualnym zerwaniem kontaktów z macierzą poleciła wówczas siostrom

¹⁹ *Korespondencja...*, t. I, s. 38.

²⁰ Maria Filipiak (1841-1902) do Zgromadzenia Służebniczek Maryi wstąpiła w Jaszkanie 12 IV 1860 r.; pracowała w Ruchocinie i Małachowie, a od 21 VIII 1861 r. do II 1864 r. była przełożoną ochronki w Malińcu na terenie Królestwa Polskiego, następnie posługiwała w galicyjskim Krasiczynie do momentu likwidacji tej placówki przez rząd austriacki (4 VI-20 X 1864 r.); od 1864 r. do 1866 r. przebywała w Starej Wsi, ukrywała się również w Staniątkach u benedyktynek; była także przełożoną oraz mistrzynią kandydatek do nowicjatu w Biłce Szlacheckiej (do 1870 r.), a następnie powróciła do Jaszkania; w 1875 r. ponownie wyjechała do Galicji, pracowała w Krasiczynie, Wiązownicy, Przecławiu i Dębicy, gdzie w 1882 r. została przełożoną domu, a w 1891 r. siostry wybrały ją na przełożoną generalną nowej gałęzi służebniczek, funkcję tę pełniła do śmierci; zob. V. Guzy, *Siostry Służebniczki NMP na Śląsku w latach 1871-1933*, w: *140 lat Służebniczek na Śląsku. Materiały z Sympozjum 9.09.2006 – Leśnica Opolska*, Wrocław 2006, s. 110.

²¹ „Odebrałam odpowiedź na to odmowną w liście, który już przesłałam do Kroniki w r. 1890 na ręce W.M. Filipiak w Dębicy, o którym jest wzmianka wyżej”. AGSL, Rękopis Elżbiety Szkudłapskiej, *Notatki o początkach Zgromadzenia Służebniczek Maryi*, Jaszkanie, 9 II 1895 r., k. 54.

²² Tamże, k. 51.

wybrać swoją zastępczynię dla domów w Galicji. Można przypuszczać, że wówczas postanowiła zabezpieczyć w Galicji spuściznę po Założycielu i przekazać ją pod opiekę swojej przyjaciółki Marii Filipiak i ks. Antoniego Brzezińskiego²³, ówczesnego komisarza służebniczek w diecezji tarnowskiej i przyjaciela fundatora zgromadzenia.

Pewne jest, że archiwalia Bojanowskiego w czasie I wojny zostały zabezpieczone i wywiezione do Wiednia do Domu Polskiego przy Boerhavgasse 25, dokąd schroniła się znaczna grupa służebniczek z Dębicy z zarządem generalnym. Stamtąd powróciły razem z siostrami do Dębicy²⁴. Podobnie było podczas II wojny światowej w trakcie wysiedlenia mieszkańców Dębicy (5 IX 1944 – 24 I 1945) – całość spuścizny została wywieziona do ochronki w Ropczycach, a następnie złożona na tamtejszej plebanii²⁵. Po powrocie siostr do Dębicy rękopisy zostały umieszczone w archiwum zgromadzenia. Z kolei tuż przed zabraniem domu macierzystego przez władze komunistyczne i przesiedleniem siostr (24 VIII 1954 r.) archiwalia trafiły na jakiś czas do mieszkania Jana i Marii Kaniów, rodziców Amelii Szafrąskiej, znajdującym się w nieistniejącym już domu w Dębicy przy ul. Krakowskiej 22, a potem do tzw. skarbcza nad zakrystią w kościele parafialnym. Następnie całość dokumentacji przewieziono do budynków poszpitalnych, w których został zorganizowany dom generalny służebniczek przy ul. Daszyńskiego, dziś ul. Bojanowskiego 8-10.

Spuścizna E. Bojanowskiego pozostawała w zasadzie nieznana aż do czasu rozpoczęcia procesu beatyfikacyjnego, gdy nastąpiła konieczność opracowywania wszelkich materiałów dotyczących jego życia. W roku 1947 r. s. Lamberta Połczyk z polecenia przełożonych podjęła się przepisywania rękopiśmiennych notatek²⁶. Przez ponad pół wieku rękopisami opiekowała się s. Stanisława Anna Nowak, która od 1947 r. do 1971 r. pełniła funkcję sekretarki

²³ Antoni Brzeziński (1820-1898), działacz społeczny, wykładowca prawa kanonicznego i historii Kościoła w seminarium duchownym w Poznaniu; w 1865 r. wstąpił do filipinów, od 1887 r. był komisarzem biskupim siostr służebniczek, które wyjechały na teren zaboru austriackiego; zob. S. Jura, EK, t. II, kol. 1132-1133.

²⁴ Matka D. Biendara za radą komisarza M. Muchowicza spakowała wszelkie akta i papiery wartościowe i z 3 siostrami udała się pociągiem towarowym do Wiednia. Wkrótce dołączyły do nich inne siostry, które wyjechały za namową oficerów austriackich, stacjonujących w klasztorze dębickim. Władze austriackie wydały pozwolenie na zamieszkanie siostr wraz z matką generalną w Wiedniu przy ul. Boerhavgasse 25, gdzie prowadziły szkołę i pracowały w Domu Polskim. AGSD, *Historia Zgromadzenia*, s. 46-47.

²⁵ Por. Kronika Domu w Ropczycach, s. 22-23.

²⁶ Zob. AGSD, sygn. MH 3, Kronika Zgromadzenia 1941-1970, s. 90-91. W 1949 r. prawdopodobnie chciano je wydać drukiem w Opolu. Nie doszło do tego, być może ze względu na cenzurę państwową. AIPN, sygn. 012 83/1292, Pismo do Wydawnictwa Św. Krzyża w Opolu, Opole, 20 VI 1949. Ścisłe tajne, k. 85.

generalnej²⁷, a następnie archiwistki. Zajmowała się nie tylko zabezpieczeniem archiwaliów, ale także ich porządkowaniem i udostępnianiem, o czym świadczą jej zapiski w dokumentacji archiwum²⁸. W 60. latach XX w. wykonano reprodukcje mikrofilmowe i fotokopie niektórych dokumentów i rękopisów Bojanowskiego²⁹. W 1964 r. przekazano dla KUL-u mikrofilm artykułów *Wzgląd na gminną mowę Wielkopolską, O prowincjalizmach Wielkopolskich* i zeszyt ze słówkami od B-Z. Zostały one opracowane przez Tadeusza Brajerskiego i wydane w 1972 r.³⁰

Na początku siódmej dekady XX w. s. Stanisława Anna Nowak razem z kolejną sekretarką generalną s. Joanną Światłowską nadały kartom nową paginację³¹. W tym czasie powstał również maszynopis pt. *Zbiór materiałów z dziedziny wychowania i wiedzy*³², stanowiący wybór ze zbioru *Notatek* Bojanowskiego bez uwzględniania różnych wersji i szczegółów dotyczących redagowanych przez autora tekstów. Nie są znane także zasady wyboru i dyslokacji tekstów w stosunku do ich układu wprowadzonego przez archiwistki.

Po wydaniu na początku XXI w. korespondencji, a następnie *Dziennika* Edmunda Bojanowskiego, reszta spuścizny Bojanowskiego pozostawała w rękopisie aż do 2007 r., gdy władze Zgromadzenia Sióstr Służebniczek BDNP podjęły decyzję o opracowaniu programu wychowania przedszkolnego według koncepcji Założyciela. Ze zbioru *Notatek* Bojanowskiego wybrano wówczas teksty dotyczące organizacji ochron i pracy wychowawczej. Analiza pism w kontekście tworzenia zgromadzenia i systemu ochronkowego, podejmowana we współpracy z Katedrą Historii Zakonów kierowaną przez ks. prof. Stanisława Wilka, wskazała na konieczność odniesienia do pełnego zasobu źródeł jako podstawowego sposobu odczytania zamiaru Autora oraz integralnego ujmowania rzeczywistości osób, ich życia, działania i społeczno-kulturowych uwarunkowań we wskazanym przez Bojanowskiego wymiarze natury, religii i historii. W tej sytuacji konieczne stało się udostępnienie źródeł do dalszej pracy badawczej. W tym celu przełożona generalna Maksymilla Pliszka zwróciła się z prośbą do Dyrektora Ośrodka Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne KUL ks. prof. Anzelma Weissa o możliwość zeskanowania mate-

²⁷ AGSD, sygn. AO 388 (Akta osobowe s. Stanisławy Nowak).

²⁸ AGSD, *Księga rachunków, Księga wypożyczeń zbiorów Sługi Bożego E. Bojanowskiego, Księga pamiątkowa*.

²⁹ Szczegółowe informacje w AGSD, *Księga inwentarzowa Archiwum Edmunda Bojanowskiego w Dębicy*, 1989 r.: Reprodukcje mikrofilmowe i fotokopie s. 52-111; maszynopisy – s. 112-124.

³⁰ E. Bojanowski, *O prowincjalizmach wielkopolskich*, wstęp i opracowanie T. Brajerski, „Roczniki Humanistyczne Towarzystwa Naukowego KUL” 1972, R. 20, z. 4, s. 43-65.

³¹ Relacja ustna s. Joanny Światłowskiej, wrzesień 2015 r.

³² AGSD, sygn. III B-i-1,2, 3, t. I-II, mps.

riałów archiwalnych w celu ich zabezpieczenia i przygotowania do krytycznego wydania³³. Po digitalizacji przystąpiono do odczytania rękopisów i sporządzenia wersji elektronicznej, a pracę tę wykonały siostry: Maria Loyola Opiela, Renata Grabiec i Dorota Gościńska. Wykonana przez siostry praca ukazała, iż zachowane rękopisy Bojanowskiego, niepublikowane dotąd, stanowią bardzo bogaty materiał źródłowy, który może zainteresować badaczy różnych specjalności³⁴.

Na podstawie tych źródeł powstawały opracowania związane z analizą jego myśli pedagogicznej³⁵, dorobku w dziedzinie folklorystyki, leksykografii i prac etnograficznych³⁶.

Bibliografia podmiotowa i przedmiotowa Edmunda Bojanowskiego została opracowana przez Stefana Jankowiaka, a prace nad jej aktualizacją prowadzone są obecnie w AGSD³⁷.

Intensywne prace nad przygotowaniem edycji rękopiśmiennych *Notatek Bojanowskiego* prowadzono w ramach projektu badawczego pt. *Edycja krytyczna notatek Edmunda Bojanowskiego* realizowanego pod kierunkiem s. dr hab. Marii Loyoli Opieli, w ramach współpracy między Zgromadzeniem Sióstr Służebniczek a Katolickim Uniwersytetem Lubelskim Jana Pawła II. W ramach projektu w Ośrodku ABMK przeprowadzono kompleksową digitaliza-

³³ AGSD, Korespondencja Przełożonej Gen. M.M. Pliszki z uczelniami wyższymi w latach 2007-2013, Pismo do Dyr. ABMK w Lublinie, Dębica 21 IX 2007 r.; podziękowanie za zeskanowanie materiałów archiwalnych w ABMK w Lublinie, Dębica 13 XII 2007 r. (bez sygn.).

³⁴ Por. M. Opiela, *Źródła do biografii i myśli pedagogicznej Edmunda Bojanowskiego*, w: *Badania biograficzne w pedagogice. Studia źródłowe i bibliograficzne*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2015, s. 47-64.

³⁵ W. Błońska, *Bojanowski Edmund*, w: *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998, s. 30; S. Kunowski, *Polscy teoretycy wychowania*, w: *Wkład Polaków do kultury świata*, red. A. Krąpiec, P. Taras, J. Turowski, Lublin 1976, s. 251; R. Niparko, *Oryginalność metody wychowawczej służi Bożego Edmunda Bojanowskiego*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 1986, T. 1, s. 187-206; Tenże, *Edmunda Bojanowskiego system wychowania przedszkolnego*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 1992, T. 7, s. 151-179; M. Opiela, *Integralna pedagogika przedszkolna w systemie wychowania Edmunda Bojanowskiego. Kontynuacja i zmiana*, Lublin 2013.

³⁶ M.in. B. Zakrzewski, *Norwid w „Pokłosiu” Edmunda Bojanowskiego*, „Pamiętnik Literacki”, 1959, z. 2, s. 575-600; Tenże, *Czyja „lirenka”?*, „Pamiętnik Literacki”, 1972, z. 4, s. 117-141; S. Chociej, *Twórczość literacka i działalność wydawnicza Edmunda Bojanowskiego*, „Nasza Przeszłość”, 1967, T. 26, s. 147-218; K. Maćkowiak, B. Walczak, *Język i styl w kręgu zainteresowań Edmunda Bojanowskiego*, Biblioteka Grabonoskich Zapisków Regionalnych nr 5, Poznań-Zielona Góra-Grabonóg 2001; Ł. Puślecki, *O etapie literacko-naukowym w biografii Edmunda Bojanowskiego*, „Scripta Comeniana Lesnensia”, 2010, nr 8, s. 109-123.

³⁷ Na bieżąco aktualizowana bibliografia podmiotowa i przedmiotowa prowadzona jest w formie elektronicznej, wyodrębniono w niej prace dyplomowe sióstr służebniczek dotyczące Założyciela.

Wstęp

cję niewydanej dotąd spuścizny archiwalnej Edmunda Bojanowskiego. Zadań tego podjął się mgr Daniel Kiper. Przygotowanie publikacji w zakresie opracowania edytorskiego, redakcyjnego (wprowadzenie symboliki edytorskiej, opracowanie przypisów rzeczowych i bibliograficznych) przeprowadzono natomiast w zespole naukowo-badawczym Instytutu Leksykografii KUL, angażując do tego zadania pracowników, współpracowników, a także praktykantów³⁸ tej zasłużonej na niwie wydawniczej placówki³⁹. W związku z tym oddawana do rąk czytelników publikacja ukazuje się w ramach serii Prace Instytutu Leksykografii KUL.

s. Maria Loyola Opiela, Edward Gigilewicz

³⁸ Z tej grupy na szczególne słowa uznania za okazane zaangażowanie i istotną pomoc w przygotowaniu dzieła zasłużyły panie: Patrycja Być, Agnieszka Sabat, Paulina Tomczyk i Agata Gigilewicz.

³⁹ Do 2014 r. głównym zadaniem tej placówki było wydawanie *Encyklopedii katolickiej*.

Nota edytorska

Podstawę wydania stanowią archiwalia rękopiśmienne, autografy Edmunda Bojanowskiego zachowane w Archiwum Głównym Służebniczek Dębickich w Dębicy (AGSD, sygn.: B-b-2,3,4; B-e-1,2,3,4; B-f-1,2,3,4,5,6; B-h-1,2,3,4,5,6; B-i-1,2,3; B-j-2,6,7,8; B-k-1,2,3,4,5,6; B-l-4) oraz Archiwum Głównym Służebniczek Wielkopolskich w Luboniu (AGSL, sygn. B-n-1,2,3,4,5). Autografy dębickie obejmują 32 teczki rękopisów na luźnych kartach i w poszytach (łącznie ok. 1700 kart różnej wielkości, zapisanych jedno- i dwustronnie), a archiwalia lubońskie 4 teczki (łącznie 140 kart). Swoje notatki Bojanowski sporządzał na arkuszach papieru o wymiarach 44 x 36 cm, wielokrotnie składanych i ciętych ręcznie na mniejsze części. Niekiedy w wyniku złożenia kart otrzymywał składki liczące 8 lub więcej stron, których już nie rozcinał na pojedyncze karty. W spuściźnie zachowały się karty zarówno o wymiarach ok. 36 x 22 cm (sygn.: B-e-1,2,3,4; B-f-1,3,4,5,6; B-h-1,2; B-i-2; B-j-2), jak i ok. 22 x 18 cm (sygn.: B-f-2; B-h-3,4,5,6; B-i-1,3; B-j-1,7,8; B-k-1,2,3,4,5,6; B-n-1,2,3,5). Przy czym w wyniku wyrównywania brzegów wiele kart uległo zmniejszeniu od kilku do dwudziestu milimetrów w stosunku do podstawowego rozmiaru. Niektóre teksty, zwłaszcza te starsze, zachowały się w poszytach, co w edycji zaznaczono przy charakterystyce jednostki. Inne wymiary, przede wszystkim fakt sporządzenia notatek na skrawkach papieru, został odnotowany przy ich opisie. W roboczych partiach materiału Bojanowski pozostawiał często niezapisane karty, być może z zamiarem wypełnienia ich w innym czasie. Wiele partii materiału archiwalnego nosi też ślady powstawania w różnych okresach, na co wskazuje zmiana duktu pisma i narzędzia pisarskiego oraz atramentu. Zasadniczo tekst *Notatek* został spisany czarnym atramentem, wszelkie odmienności, takie jak zmiana koloru czy narzędzia pisarskiego (ołówek, kolorowa kredka), zostały oznaczone przy opisie poszczególnych kart.

W edycji przyjęto układ merytoryczny, a stąd spuściźna rękopiśmienna Edmunda Bojanowskiego została usystematyzowana w IX działach, ukazujących zasadnicze obszary jego aktywności pisarskiej. W tomie pierwszym zawarto 4 działy. Dział I obejmuje prace literackie pozostawione przez Bojanowskiego w całości lub w znacznej części w czystopisie (w przypadku zachowania niepełnego czystopisu braki uzupełniano lub rekonstruowano na podstawie brudnopisu). W dziale II znalazły się opracowania z zakresu teorii wychowania. Dział III ukazuje praktyczne aspekty funkcjonowania ochronek i prowadzoną w nich pracę wychowawczą. W dziale IV zebrano teksty o charakterze religijnym. Kolejne działy znajdują się w drugim tomie. Dział V został przeznaczony dla szkiców etnograficzno-historycznych, zawiera on zarówno oryginalne teksty autora, jak sporządzane przez niego wypisy z prac innych

badaczy historii i kultury słowiańskiej. W dziale VI zebrano rozproszone po różnych zespołach fragmenty opracowania teoretycznego na temat pieśni i piosenek, także zbiory samych tekstów i ich wykazy. Materiał ten, choć w wielu punktach zbieżny ze wspomnianą publikacją *Piosnki wiejskie*, której redakcję przypisuje się Bojanowskiemu, wykazuje jednak na tyle istotne różnice w obszarze zestawu tekstów i ich układu, że postanowiono potraktować go jako zbiór zupełnie niezależny od wskazanej publikacji. Szczegółowa analiza tekstów poszczególnych piosenek może przyczynić się do lepszego rozpoznania genezy tej publikacji. Zebrane tu zapiski zdają się wskazywać, iż Bojanowski prowadził prace nad przygotowaniem także innego dzieła ze zbiorami pieśni, zawierającego również część teoretyczną. Zapiski wydane w dziale VII dotyczą działalności Edmunda Bojanowskiego jako redaktora czasopism. Oprócz wykazów artykułów i spisów współpracowników (aktualnych i pożądaných) znalazły się tutaj także zapiski ze sfery konceptualnej na temat czasopism, zwłaszcza próby opracowania artykułu wstępnego do planowanego czasopisma „Ochrona”. Dział VIII dokumentuje podjęty w pierwszym okresie twórczości pisarskiej Bojanowskiego, jeszcze podczas studiów, zamiysł tworzenia zbiorów obejmujących wypisy i streszczenia z dzieł innych autorów, które sam nazwał *Excerpta i epitomaty*. Całość edycji uzupełniają *Varia* (dział IX), wśród których znalazły się m.in. notatki dotyczące jego warsztatu pisarskiego (np. zapiski metodologiczne wyłączone z zespołu obejmującego jego prace literackie, wykazy i omówienia bibliograficzne), liczne zapiski o charakterze osobistym (wypis z *Dziennika*, rachunki i zestawienia finansowe), a także odnaleziony wśród archiwaliów o charakterze finansowym nieznanym wcześniej list E. Bojanowskiego do ochronki w Jaszkanie.

Edycja nie obejmuje tekstów z zakresu etnografii wielkopolskiej (AGSD, B-j-3,4,5), które już wcześniej wydał prof. Tadeusz Brajerski⁴⁰. Z niniejszej edycji wyłączono także luźne, zdawkowe zapiski bez kontekstu merytorycznego (w większości wyłączono je z zeszytów z zapiskami do *Dziennika* (były one przedmiotem analiz podczas przygotowywania edycji *Dziennika*). Z edycji wyłączono także brudnopisy prac w całości przygotowanych przez autora i wydanych w dziale I. Fakt wyłączenia z edycji danej partii archiwaliów czy pojedynczych kart każdorazowo opisano w przypisach. Opis archiwalny wyłączonych fragmentów podano w przypisach do poszczególnych partii wydawanego materiału.

W działach edycji obejmujących szkice i notatki do planowanych lub rozpoczętych prac (działy II-V) opublikowano wszystkie zachowane warianty tekstu i brudnopisy, zachowując archiwalny układ materiału, stąd w niektórych fragmentach następują po sobie kolejne, robocze warianty tekstu na ten sam

⁴⁰ E. Bojanowski, *O prowincjalizmach...*

temat. Wersje odrzucone przez autora przekreśleniem w całości przenoszono do przypisów edycyjnych. Nieskreślone, mimo przepisania przez autora na następnych kartach, pozostawiono w tekście zasadniczym edycji.

Wydawcy, w związku ze znaczną dyslokacją kart w obrębie poszczególnych zespołów, jaka nastąpiła w okresie porządkowania zbioru i zapewne tworzenia z niego pierwszych wypisów w kilku i to jedynie ewidentnych przypadkach scalili rozczłonkowane fragmenty tekstu. Zdecydowanie i konsekwentnie przy edycji realizowano jednak zasadę, by nie przenosić żadnych fragmentów w obrębie danej części edycji i jak najwierniej odwzorować układ określonego tekstu w zachowanej spuściźnie. W konsekwencji przenoszenie do działów wyodrębnionych według kryteriów merytorycznych odbywało się jedynie większymi, zawartymi częściami spuścizny przy zachowaniu ich integralności. Jednocześnie trzeba zaznaczyć, że niemożliwe okazało się wprowadzenie układu chronologicznego, gdyż większość tekstów nie jest datowana, a nad niektórymi tekstami Bojanowski pracował wieloetapowo.

Każda jednostka edycji (najmniejsza, wyodrębniona ze względu na treść, część w strukturze dzieła) została opatrzona notką edytorską, zawierającą opis jednostki archiwalnej z lokalizacją, sygnaturą, ewentualną datą i podaniem paginacji archiwalnej. Zachowaną paginację oryginalną każdorazowo opisano w przypisach edycyjnych.

Przy edycji dzieła zmiierzano do opublikowania tekstu w jak najwyższym stopniu zgodnego z autografem, dlatego odnotowano wszystkie interpolacje i skreślenia dokonane przez autora, noty marginalne i komentarze, a także dopiski wprowadzone obcą ręką.

Wszelkie skreślenia zaznaczono w tekście edycji przypisem edycyjnym umieszczonym w miejscu dokonania skreślenia (dlatego nie wiązano ich z sąsiednimi wyrazami). W całości zostały one przytoczone w przypisach edycyjnych i zaopatrzone symbolem skreślenia. Frazy nadpisane przez autora (najczęściej po skreśleniu wyrazu lub frazy) podano w nawiasach ostrokątnych, a w razie potrzeby opatrzono je przypisami edycyjnymi, w których podano dodatkowe informacje o lokalizacji dodanej frazy lub odmiennym narzędziu pisarskim. Dzięki takiej metodzie edycja stara się ukazać cały proces twórczy autora i jego własną pracę redakcyjną nad tekstem, nie utrudniając zarazem lektury tekstu.

W zakresie interpunkcji i ortografii tekst poddano modernizacji, dążąc do uzyskania pełnej zrozumiałości przez współczesnego czytelnika, starano się jednak w pełni zachować autorskie właściwości dzieła, dlatego zachowano neologizmy, neosemantyzmy, wyrażenia gwarowe i żargonowe. Bez oznaczenia i objaśnienia poprawiono ewidentne omyłki literowe (*lapsus calami*).

Zgodnie ze współcześnie obowiązującymi zasadami milcząco zmodernizowano ortografię, fleksję i interpunkcję (zwłaszcza pisownię -yji / -ij, -em / -ym,

-emi / -ymi), a także pisownię nazw geograficznych (Szląsk na Śląsk, Egipt na Egipt). Milcząco uwspółcześniono również pisownię nazw małą i dużą literą. Archaizmy, niezrozumiałe dla przeciętnego czytelnika, objaśniono w przypisach rzeczowych. W uzasadnionych przypadkach w przypisach edycyjnych podano formy występujące w autografie lub pracach cytowanych przez autora, opisując je za pomocą znaku separacji. Ujednolicono pisownię dat, godzin, opisów bibliograficznych i skrótów zastosowanych przez autora (np. św. św. zamiast występujących w autografie form: śś, sw.sw., SS, Ś.Ś.; sgr zamiast srg, srg). W tekście edycji pozostawiono zastosowane przez autora skróty ksiąg biblijnych, wyjaśniając je w przypisach rzeczowych przez podanie skrótów według *Biblii Tysiąclecia*. Występujące w tekście (jednorazowe lub rzadko stosowane) skróty wyrazowe rozwiązano za pomocą nawiasów prostokątnych.

Pozostawiono podkreślenia występujące w autografie, pomijano jedynie podkreślenia tytułów cytowanych przez autora dzieł, które w edycji podano drukiem pochyłym. Występujące licznie w spuściźnie wykazy, schematy i zestawienia starano się oddać w takim samym układzie graficznym (np. kolumnowo) lub najbardziej zbliżonym.

Zachowano występujące w autografie przypisy autora, umieszczając je bezpośrednio pod tekstem edycji. Wprowadzane przez autora w różny sposób bardzo liczne odnośniki bibliograficzne z reguły podawano w nawiasach okrągłych, gdyż w takiej postaci najczęściej występują w autografie. Występujące w autografie nazwy własne, osobowe i topograficzne, a także stosowane bardzo licznie odnośniki bibliograficzne opatrzone przypisami objaśniającymi.

Integralną częścią edycji są indeksy wydane w oddzielnym woluminie, co znacznie ułatwi korzystanie z tego narzędzia badawczego.

Wykaz skrótów ogólnych

autogr.	–	autograf
daw.	–	dawne, dawny
fn	–	fenig (fen)
grp	–	grosz polski
k.	–	karta
Najśw.	–	Najświętsza
ob.	–	obacz, zobacz.
oryg.	–	oryginał, dotyczy analizy fragmentów z dzieł cytowanych przez autora
r	–	<i>recto</i> , prawa (główna strona karty)
R.	–	rocznik (w opisie bibliograficznym)
s.	–	strona (w przypisie rzeczowym)
sgr	–	srebrnych groszy
str.	–	strona (w tekście edycji)
św.	–	święty (w tekście i przypisach bibliogr., ujednoliczony: s., ś).
Św. Św.	–	Święci (w nazwach kościołów i świąt)
t.	–	tom (w opisie bibliograficznym)
tal.	–	talar
v	–	<i>verso</i> , odwrotna strona karty
vol.	–	wolumen
wym.	–	wymiar, wymiary
złp	–	złotych polskich

Wykaz skrótów bibliograficznych

- AGSD – Archiwum Główne Służebniczek Dębickich w Dębicy
AGSL – Archiwum Główne Służebniczek Wielkopolskich w Luboniu
AGSW – Archiwum Główne Służebniczek Śląskich we Wrocławiu
Dziennik – E. Bojanowski, *Dziennik*, t. I-IV, ed. L. Smółka, Wrocław 2009.
EK – *Encyklopedia katolicka*, t. I-XX, Lublin 1973-2014.
Korespondencja – *Korespondencja Edmunda Bojanowskiego*, t. I-II, objaśnił, skomentował i zarysem monograficznym poprzedził L. Smółka, Wrocław 2001.
NEP PWN – *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. I-VI, Warszawa 1995-1997.
PSB – *Polski słownik biograficzny*, Kraków 1935-
SPKP – *Słownik pracowników książki polskiej*, red. R. Treichel, Warszawa 1972.

Symbole graficzne

- [] – nawias kwadratowy zastrzeżony dla uwag wydawcy o charakterze edytorskim, a także rozwinięcia skrótów występujących w tekście
- [-] – opuszczenie przez edytora, przy ewentualnym ekscerpowaniu
- [-] – wyraz nieczytelny
- [...] – zamierzone opuszczenie przez autora
- [.....] – dłuższy brak w tekście
- [?] – niepewność lekcji
- [!] – potwierdzenie błędu lub osobliwości w podstawie wydania
-] – znak separacji oddzielający ustaloną przez edytora postać wyrazu od jego odmiany w autografie lub cytowanym przez autora źródle
- < > – oznaczenia skreśleń dokonanych przez autora (w przypisie edycyjnym)
- > < – oznaczenie interpolacji w tekście
- / – koniec wiersza (w przypadku fragmentów utworów poetyckich i piosenek podawanych w przypisach edycyjnych)
- // – koniec zwrotki (w przypisach edycyjnych)

Wykaz ilustracji

1. Szkic budynku (prawdopodobnie klasztoru), AGSD, B-f-5, k. 10 (zob. III 8)
2. Plan ochronki i projekt fasady, AGSD, B-f-5, k. 11 (zob. III 8)
3. Plan ochronki, AGSD, B-f-5, k. 12 (zob. III 8)
4. Projekt architektoniczny i plan sytuacyjny ochronki w Porębie przy św. Anie na Górnym Śląsku, AGSD, B-f-5, k. 13v-14 (zob. III 8)
5. Projekt konstrukcyjny ze specyfikacją materiałów na budowę ochronki w Jaszkanie, AGSD, B-f-5, k. 8 (zob. III 8)
6. Krzyż, AGSD, B-f-5, k. 15 (zob. III 8)
7. Ilustracja do wypisów z dzieła H. Prideaux, AGSD, B-b-3, k. 21 (zob. VIII 1)
8. Koło barw, AGSD, B-b-4, k. 1v-2 (zob. IX 3)